

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه حکیم سبزواری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

تحلیل جامعه‌شناختی شخصیت زن و مرد

در داستان‌های نوجوانان دهه‌ی هشتاد

(بیست رمان برگزیده‌ی نوجوان)

استاد راهنما:

دکتر فاطمه مجیدی

استاد مشاور:

دکتر ابوالقاسم رحیمی

نگارش:

عاطفه رسائی زاده

پاییز ۱۳۹۱

دانشگاه جزیره هرمز

فرم چکیده‌ی پایان‌نامه‌ی دوره‌ی تحصیلات تکمیلی

دفتر مدیریت تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی دانشجو: رسائی زاده	نام: عاطفه	ش دانشجویی: ۸۹۱۳۳۲۱۰۹۴
استاد راهنما: دکتر فاطمه مجیدی	استاد مشاور: دکتر ابوالقاسم رحیمی	
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	رشته: زبان و ادبیات فارسی	گرایش: -
مقطع: کارشناسی ارشد	تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۸/۲۷	تعداد صفحات: ۱۹۴

عنوان پایان‌نامه: تحلیل جامعه‌شناختی شخصیت زن و مرد در داستان‌های نوجوانان دهه‌ی هشتاد (بیست رمان برگزیده‌ی نوجوان)

کلیدواژه‌ها: داستان نوجوان، رمان نوجوان، جامعه‌شناسی، شخصیت زن، شخصیت مرد.

چکیده

ویژگی‌های جامعه‌شناختی ارائه شده برای شخصیت‌های زن و مرد در داستان‌ها (رمان‌ها)ی نوجوان، می‌تواند جهت دهنده‌ی نگاه او به افراد جامعه در زندگی آینده‌اش باشند؛ اما به نظر رسید این رمان‌ها، در ارائه‌ی واقع‌گرایانه‌ی شخصیت اجتماعی زن و مرد (به‌ویژه زنان)، چندان موفق نبوده‌اند؛ بنابراین، پژوهش حاضر، در سه فصل، ابتدا به بیان کلیات موضوع پرداخت، سپس در فصل دوم با روش تحلیل محتوا، برخی ویژگی‌های جامعه‌شناختی (نقش اجتماعی، سطح سواد و...)، را در شخصیت‌های زن و مرد ۲۰ رمان برگزیده‌ی دهه‌ی هشتاد (در این پژوهش، تمام داستان‌ها، از نوع رمان نوجوان انتخاب شده است)، آمارگیری و تحلیل نمود و در فصل سوم، آن‌ها را با یکدیگر و نیز با جامعه‌ی دهه‌ی هشتاد، مقایسه کرد و مشخص شد که نسبت جنسیت در این رمان‌ها با جامعه، هماهنگی ندارد. نقش اجتماعی زنان در جامعه و مردان در خانواده، از حدّ واقعی، کم‌رنگ‌تر است. سطح سواد و روابط اجتماعی و بهبود آن‌ها، به‌ویژه در زنان، نسبتاً خوب نشان داده شده، وضعیت اشتغال، پایگاه و طبقه‌ی اجتماعی نیز، اگرچه تا حدّی با جامعه، متناسب، اما به‌ویژه درباره‌ی زنان، نیاز به بازنگری است؛ بنابراین، این رمان‌ها، در نشان دادن چهره‌ی اجتماعی زنان و مردان، فقط، تا حدّی موفق بوده‌اند و با توجه به حجم بالای رمان‌های تخیلی و رمان‌های دوران انقلاب و جنگ در این دهه، نیاز به نگارش تعداد بیشتری از رمان‌های واقعی، متناسب با دهه‌ی اخیر و با واقع‌گرایی بیشتر در ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های زن و مرد، هم‌چنان احساس می‌شود.

امضای استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
أ	پیش‌گفتار
أ	۱- مسأله‌ی پژوهش
د	۲- ضرورت و هدف پژوهش
ه	۳- روش پژوهش
ه	۴- پیشینه‌ی پژوهش
ز	۵- ساختار پژوهش
۱	فصل اول- کلیات و تعاریف
۲	بخش اول - ادبیات کودک و نوجوان
۳	۱-۱ ادبیات و انواع آن
۴	۱-۲ ادبیات کودک و نوجوان
۷	۱-۳ اهداف ادبیات کودک و نوجوان
۹	۱-۴ پیشینه‌ی ادبیات کودک و نوجوان در جهان و ایران
۱۳	۱-۵ گروه‌بندی سنی ادبیات کودک و نوجوان
۱۷	۱-۶ انواع ادبیات کودک و نوجوان
۲۱	۱-۷ رمان نوجوان
۲۴	۱-۸ ملاک‌های بررسی ادبیات کودک و نوجوان
۲۸	بخش دوم - شخصیت
۲۹	۲-۱ شخصیت
۳۱	۲-۲ شخصیت داستانی
۳۶	۲-۳ منشأ شخصیت در داستان (پروتوتیپ) و انواع آن

۳۹	بخش سوم - جامعه‌شناسی، ادبیات، شخصیت
۴۰	۳-۱ جامعه‌شناسی و ادبیات
۴۶	۳-۲ جامعه‌شناسی و ادبیات کودک و نوجوان
۴۷	۳-۳ جامعه‌شناسی و شخصیت
۴۹	۳-۴ ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت داستانی
۵۱	۳-۴-۱ نقش اجتماعی
۵۱	۳-۴-۲ پایگاه اجتماعی
۵۲	۳-۴-۳ سطح سواد
۵۳	۳-۴-۴ وضعیت اشتغال
۵۳	۳-۴-۵ طبقه‌ی اجتماعی
۵۵	۳-۴-۶ روابط اجتماعی
۵۷	فصل دوم - بررسی جامعه‌شناختی شخصیت زن و مرد در رمان‌های نوجوان (بیست اثر برگزیده‌ی دهه‌ی هشتاد)
۵۸	بخش اول - رمان‌ها
۵۹	۱-۱ نحوه‌ی گزینش رمان‌ها
۶۰	۱-۲ معرفی رمان‌ها
۶۰	۱-۲-۱ الالایی برای دختر مرده - حمیدرضا شاه‌آبادی
۶۲	۱-۲-۲ طبقه‌ی هفتم غربی - جمشید خانیان
۶۳	۱-۲-۳ دختران علیه دختران - مصطفی خرامان
۶۶	۱-۲-۴ پیش از بستن چمدان - مینو کریم‌زاده
۶۸	۱-۲-۵ اولین روز تابستان - سیامک گلشیری
۶۹	۱-۲-۶ فرشته‌ها از کجا می‌آیند؟ - مصطفی خرامان
۷۲	۱-۲-۷ توران تور - عباس جهانگیریان

۷۴	۱-۲-۸ لاک پشت فیلی - جمشید خانیان
۷۶	۱-۲-۹ شناگر - عباس عبدی
۷۸	۱-۲-۱۰ چهل تکه - جمال‌الدین اکرمی
۷۹	۱-۲-۱۱ بچه‌های خاک - محمدرضا یوسفی
۸۲	۱-۲-۱۲ حتی یک دقیقه کافی است - آتوسا صالحی
۸۳	۱-۲-۱۳ جزیره - داریوش عابدی
۸۵	۱-۲-۱۴ ننه یخی، پسر و تابستان - حمیدرضا نجفی
۸۸	۱-۲-۱۵ من نوکر بابا نیستم! - احمد اکبرپور
۹۰	۱-۲-۱۶ جام جهانی در جوادیه - داوود امیریان
۹۲	۱-۲-۱۷ ادختری با روبان سفید - مژگان کلهر
۹۴	۱-۲-۱۸ وقت قصه، من را صدا کن - محمدرضا یوسفی
۹۵	۱-۲-۱۹ فقط بابا می‌تواند من را از خواب بیدار کند - مژگان بابامرندی
۹۸	۱-۲-۲۰ جنگ که تمام شد بیدارم کن - عباس جهانگیریان
۱۰۰	بخش دوم - بررسی ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های زن و مرد رمان‌ها
۱۰۱	۲-۱ نقش اجتماعی
۱۱۵	۲-۲ پایگاه اجتماعی
۱۲۷	۲-۳ سطح سواد
۱۳۶	۲-۴ وضعیت اشتغال
۱۴۶	۲-۵ طبقه‌ی اجتماعی
۱۵۶	۲-۶ روابط اجتماعی
۱۷۰	فصل سوم - نتیجه‌گیری فهرست جدول‌ها

۲۶	جدول الف- ملاک‌های کلی ارزیابی کتاب‌های کودک و نوجوان
۲۶	جدول ب- ملاک‌های ارزیابی کتاب‌های داستانی کودک و نوجوان
۲۶	جدول ج- ملاک‌های ارزیابی داستان‌های واقعی کودک و نوجوان
۱۰۳ و ۱۰۲	جدول ۱-۱ ثبت نقش اجتماعی شخصیت‌های زن (الف و ب)
۱۰۵ و ۱۰۴	جدول ۱-۲ ثبت نقش اجتماعی شخصیت‌های مرد (الف و ب)
۱۱۷	جدول ۲-۱ ثبت پایگاه اجتماعی شخصیت‌های زن
۱۱۷	جدول ۲-۲ ثبت پایگاه اجتماعی شخصیت‌های مرد
۱۲۸	جدول ۳-۱ ثبت سطح سواد شخصیت‌های زن
۱۲۸	جدول ۳-۲ ثبت سطح سواد شخصیت‌های مرد
۱۳۷	جدول ۴-۱ ثبت وضعیت اشتغال شخصیت‌های زن
۱۳۷	جدول ۴-۲ ثبت وضعیت اشتغال شخصیت‌های مرد
۱۴۷	جدول ۵-۱ ثبت طبقه‌ی اجتماعی شخصیت‌های زن
۱۴۸	جدول ۵-۲ ثبت طبقه‌ی اجتماعی شخصیت‌های مرد
۱۵۷	جدول ۶-۱ ثبت روابط اجتماعی شخصیت‌های زن
۱۵۸	جدول ۶-۲ ثبت روابط اجتماعی شخصیت‌های مرد
۱۷۱	جدول ۷- فراوانی و درصد جنسیت شخصیت‌های زن و مرد
۱۷۴	جدول ۱-۳ فراوانی نقش اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد
۱۷۶	جدول ۲-۳ فراوانی و درصد پایگاه اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد
۱۷۷	جدول ۳-۳ فراوانی و درصد سطح سواد شخصیت‌های زن و مرد
۱۷۹	جدول ۳-۴ فراوانی و درصد میزان سواد در شخصیت‌های باسواد زن و مرد
۱۸۰	جدول ۴-۳ فراوانی و درصد وضعیت اشتغال شخصیت‌های زن و مرد
۱۸۱	جدول ۴-۴ تفکیک فراوانی و درصد مشاغل شخصیت‌های زن و مرد
۱۸۲	جدول ۴-۵ تفکیک فراوانی و درصد وضعیت شخصیت‌های بیکار زن و مرد
۱۸۴	جدول ۵-۳ فراوانی و درصد طبقه‌ی اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد

۱۸۶ جدول ۳-۶ فراوانی و درصد روابط اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد

فهرست نمودارها

۱۷۲ نمودار ۱ - درصد جنسیت شخصیت‌های زن و مرد

۱۷۶ نمودار ۲ - درصد پایگاه اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد

۱۷۸ نمودار ۳ - درصد سطح سواد شخصیت‌های زن و مرد

۱۷۹ نمودار ۴ - درصد میزان سواد در شخصیت‌های باسواد زن و مرد

۱۸۰ نمودار ۵ - درصد وضعیت اشتغال شخصیت‌های زن و مرد

۱۸۱ نمودار ۶ - درصد مشاغل شخصیت‌های زن و مرد

۱۸۲ نمودار ۷ - درصد وضعیت بیکاری شخصیت‌های بیکار زن و مرد

۱۸۴ نمودار ۸ - درصد طبقه‌ی اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد

۱۸۷ نمودار ۹ - درصد روابط اجتماعی شخصیت‌های زن و مرد

۱۸۸ منابع و مآخذ

۱۹۴ چکیده انگلیسی

پیش‌گفتار

۱- مسأله‌ی پژوهش

دنیای کودکی، دنیایی شیرین و پر هیاهو است که در آن چیزی جز شادی و بازی و تخیل راه ندارد. اگرچه این هیجان و هیاهو، همواره، بخش جدایی‌ناپذیر زندگی آدمی باقی می‌ماند؛ اما هر چه کودک بزرگ‌تر می‌شود و به دوران بزرگ‌سالی نزدیک می‌گردد، دنیای او دیگر، سراسر شیرین و تخیلی نیست و با واقعیت‌های زندگی که گاه تلخ و غم‌انگیز هستند، همراه می‌شود. به نظر می‌رسد ادبیات کودک و نوجوان نیز، با شناخت از وقوع چنین تحولاتی در زندگی مخاطبان خود، انواع متنوعی، از داستان‌های تخیلی محض تا داستان‌های کاملاً واقعی دارد که البته در منابع ادبیات کودک و نوجوان، مانند کتاب *آشنایی با ادبیات کودکان*، منظور از «داستان»، داستان‌های واقعی است که امکان وقوع حوادث آن، غیرممکن نباشد و داستان‌های غیرواقعی، در حوزه‌ی «افسانه‌ها»، قرار می‌گیرند (علی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۰۷).

محققان ادبیات کودک و نوجوان معتقدند که کودک در سیر رشد خود، به سمت نوجوانی، به تدریج از قصه‌ها و افسانه‌ها، که جنبه‌ی تخیل و غیرواقعی آن‌ها بیشتر است، به سمت داستان‌های واقعی، به-خصوص داستان‌هایی که صحنه‌های زندگی واقعی یک نوجوان و مسایل و مشکلات او را به تصویر بکشند، تمایل پیدا می‌کند (حجازی، ۱۳۸۷: ۶۸-۶۹). صرفی در مقاله‌ی خود، تحت عنوان «بررسی رمان نوجوان در ایران»، این مطلب را ناشی از آن می‌داند که دوران نوجوانی، دوران خودشناسی و تمایل به شناخت احساسات خود و دیگران؛ حتی رغبت به مسایل جهانی است و بنابراین نوجوان، خواندنی‌هایی را که از مسایل و حوادث جاری زندگی در آن‌ها گفت‌وگو می‌شود، بیشتر دوست دارد (صرفی، ۱۳۸۱: ۱۲۰)؛ بنابراین آنچه گفته شد، در این زمان، نویسندگان داستان‌های نوجوان، وظیفه‌ی سنگین‌تری پیدا می‌کنند، زیرا «دوره‌ی نوجوانی، دوره‌ی حساس و نابسامانی است که نوجوان از یک سو، به دلیل استقلال‌طلبی و رشد ذهنی خود، دیگر مایل نیست مثل دوران کودکی، دیگران برای او تصمیم بگیرند و از سوی دیگر، به سبب بی‌تجربگی نمی‌تواند به خوبی از عهده‌ی حل مسایل مربوط به خود برآید و خطرات را، آن‌گونه که باید، نمی‌شناسد» (همان)؛ بنابراین باید در قالب داستان‌هایی از

زندگی واقعی که نوجوان به خواندن آن‌ها تمایل بیشتری دارد و به کمک شخصیت‌ها و ماجراهای آن، نوجوان را برای جدا شدن از دنیای کودکی، ورود به جامعه و پذیرفتن نقش‌ها و مسؤولیت‌های بزرگ-سالی، یاری نمود. در این میان، آنچه در قالب شخصیت‌های زن و مرد این داستان‌ها به نوجوان ارائه می‌شود، می‌تواند جهت دهنده‌ی نگاه او به زندگی واقعی، جامعه و حتی شاید، الگویی برای زندگی آینده او باشد.

ادبیات نوجوان، با چنین هدفی و در راستای برآوردن نیازهای متفاوت نوجوانان نسبت به کودکان، هم‌پای ادبیات کودک و البته کمی دیرتر، شکل گرفت و به تدریج و به تناسب ارتقای فکری نوجوانان در دوره‌های بعد، از نظر کیفی، دچار تحولاتی گردید و انواع جدیدی در ادبیات نوجوان، ظهور یافت. رمان نوجوان، یکی از انواع جدید ادبیات نوجوان است که از سال‌های نه چندان دور، به تناسب نیازهای نوجوان امروزی شکل گرفت، تا هم، نیاز او را به خواندن داستان، به‌ویژه، داستان واقعی برآورده سازد و هم، با توجه به جذابیت بیشتر رمان، نسبت به داستان، جایی برای کتاب و مطالعه در میان سرگرمی‌های متنوع نوجوانان امروز هم‌چون: فیلم، بازی‌های کامپیوتری و... باز نماید؛ اما رمان نوجوان، مانند هر پدیده‌ی نوظهور دیگر، دچار کمبودها و ضعف‌هایی نیز هست و به تحول و تکامل نیاز دارد تا هرچه بیشتر بتواند با هدفی که در ابتدا آورده شد، هماهنگ گردد.

در یکی از پژوهش‌های اخیر که پیرامون تحول جامعه‌شناختی شخصیت‌ها، در رمان‌های بزرگ‌سالان (از ابتدای پیدایش رمان فارسی تا سال ۱۳۸۵)، انجام شده است، محقق به این نتیجه رسیده که در شخصیت‌های داستانی رمان‌های بزرگ‌سالان، از نظر جامعه‌شناختی، تحولاتی صورت گرفته است و شخصیت‌ها که در رمان‌های اولیه، تنها، نماینده‌ی طبقه‌ی پایین اجتماع بودند، به شخصیت‌هایی از همه-ی طبقات اجتماعی و دارای ویژگی‌های فردی، علاوه بر طبقه‌ی اجتماعی خود، تبدیل شده‌اند (راکوویتسکا، ۱۳۸۵: ۱)؛ اما به نظر می‌رسد این تحول در رمان‌های نوجوان، حتی تا دهه‌ی اخیر (دهه‌ی هشتاد)، چندان صورت نگرفته است و این رمان‌ها، در ارائه‌ی تصویری واقع‌گرایانه از شخصیت اجتماعی زن و مرد در جامعه‌ی امروز (به‌ویژه زنان)، به نوجوانان، چندان موفق نبوده‌اند. پژوهش حاضر، با چنین هدفی، به بررسی ۲۰ رمان نوجوان تألیف شده در دهه‌ی هشتاد، از میان آثار ۱۶

نویسنده‌ی کودک و نوجوان، پرداخته است که شامل آثاری از: حمیدرضا شاه‌آبادی، مصطفی خرامان، جمشید خانیان، احمد اکبرپور، عباس جهانگیریان، مینو کریم زاده، سیامک گلشیری، محمدرضا یوسفی، عباس عبدی، آتوسا صالحی، داوود امیریان، مژگان بابامرندی، جمال‌الدین اکرمی، داریوش عابدی، مژگان کلهر و محمدرضا نجفی است.

رمان‌های دهه‌ی هشتاد، به دلیل تأخر زمانی و اهمیت بیشتر داستان‌های آن، برای نوجوان امروزی، در رفع نیازهایی که در بالا ذکر شد، مبنای این بررسی قرار گرفت و در گزینش رمان‌ها، اجتماعی و واقعی بودن موضوع و شخصیت‌های داستان، داشتن موضوع کاربردی‌تر، به‌ویژه در ارتباط با مسایل روزمره‌ی نوجوانان امروز، نزدیک بودن حال و هوا و زمان وقوع داستان به دهه‌ی هشتاد، شهرت و سابقه‌ی نویسنده و زیبایی و روانی داستان در نظر گرفته شد.

اما پرسش‌ها و فرضیه‌هایی که این پژوهش به دنبال یافتن پاسخ آن‌ها، شکل گرفت، بدین شرح است:

- پرسش‌های تحقیق:

- ۱- فراوانی جنسیتی شخصیت‌های زن و مرد در این رمان‌ها چگونه است؟
- ۲- در بررسی ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های زن، ویژگی‌های غالب، کدامند؟
- ۳- در بررسی ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های مرد، چه مواردی بیشتر دیده می‌شود؟
- ۴- شخصیت‌های زن و مرد در این رمان‌ها، با شخصیت‌های جامعه واقعی، چقدر تناسب دارند؟

- فرضیه‌های تحقیق:

فرضیه اول: در رمان‌های نوجوان این دهه، فراوانی شخصیت‌های مرد نسبت به زنان، بیشتر است.

فرضیه دوم: غالب زنان، به شکل مادری دلسوز با رفتار و گفتاری ساده هستند که تحصیلات و سواد اندکی دارند و شغل و پایگاه اجتماعی ندارد. آن‌ها معمولاً از طبقات متوسط یا پایین اجتماع بوده و روابط اجتماعی آن‌ها، در خانواده، خوب و در جامعه، ضعیف است.

فرضیه سوم: مردان، در بیشتر موارد، در قالب پدر و گاهی دایی یا اقوام نزدیک نوجوان داستان هستند. سطح سواد اندک یا متوسطی دارند. در مشاغل سخت اجتماعی شاغل و از طبقه‌ی متوسط هستند. روابط آن‌ها در خانواده، ضعیف و در اجتماع، نسبتاً خوب و گسترده‌تر از زنان و معمولاً در محیط کار است.

فرضیه چهارم: شخصیت‌های زن و مرد رمان‌ها، بازتاب دهنده‌ی ویژگی‌های اجتماعی متنوعی از تمام افراد و طبقات اجتماع نیستند و بیشتر رمان‌ها، به خلق شخصیت‌های طبقات پایین جامعه و بیان مسایل و مشکلات آن‌ها پرداخته‌اند و از سایر افراد جامعه، غافل شده‌اند.

۲- ضرورت و هدف پژوهش

محور پژوهش حاضر، ادبیات کودک و نوجوان و به‌طور خاص، ادبیات نوجوان است که متأسفانه تا به حال، جای چندانی در پژوهش‌های دانشگاهی و نظام آموزشی آن نداشته است. در زمینه‌ی ادبیات کودک، کم و بیش، کارهایی صورت گرفته است؛ اما درباره‌ی ادبیات نوجوان، به عنوان یک گروه سنی که شاید بتوان گفت، نیاز آن‌ها به خواندن و فراگیری قوانین و راه‌کارهای زندگی، بیشتر از کودکان است، چندان که باید، چه در زمینه‌ی تألیف و چه در مقوله‌ی نقد و بررسی آثار، کارهای پژوهشی انجام نشده است؛ نتیجه این‌که، حتی تا این دهه که ادبیات کودک و نوجوان، جای خود را در ادبیات فارسی تثبیت نموده است، باز هم، یافتن آثار در خور توصیه به نوجوانان، دشوار است.

از سویی دیگر، تحقیقاتی که انجام شده، بیشتر، یا کتاب‌شناسی موضوعی ادبیات کودک و نوجوان بوده و یا منحصر به بررسی آثار نویسندگانی سرشناس در این حوزه، به شیوه‌ی نقدهای سنتی بوده است. هم‌چنین، حجوی در مقاله‌ای، در بررسی نقدهای ادبیات کودک و نوجوان نشان داده است که اگرچه این نقدها از دوران مشروطه تا کنون، روندی رو به رشد داشته‌اند، اما بیشتر، در دو جنبه‌ی ارائه‌ی فهرست کتاب‌های مناسب کودک و نوجوان که البته در واقع، نقد به مفهوم مصطلح نبوده بلکه محصول نقد است، و یا ارائه‌ی نقدهای مفصل و تخصصی، انجام شده است (حجوی، ۱۳۸۹: ۹۶-۹۷).

از میان شیوه‌های جدید بررسی آثار ادبی نیز، آنچه بیشتر مورد توجه بوده، بررسی روان‌شناسانه‌ی آثار بوده و بررسی جامعه‌شناسانه، در آثار کودک و نوجوان، چندان جایی نداشته است؛ شاید احساس شده که این نوع بررسی، در زمینه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، امکان‌پذیر و یا مورد نیاز نیست؛ اما باید گفت بررسی‌های جامعه‌شناختی، به‌ویژه در ادبیات نوجوان و به‌خصوص، رمان نوجوان، بسیار ضروری است؛ تا مشخص شود چه مؤلفه‌هایی از جامعه‌ی واقعی، در قالب داستان، به نوجوان ارائه می‌شود؟ زیرا «آموزه‌های ادبی، اکنون، برای کودکان و نوجوانان ما، نباید تنها، آموزه‌هایی ذهنی باشند، که هدف و آرمانی کاربردی نیز، باید

در پی درک ذهنی باشد. از این رو، پیوند ادبیات و جامعه و آموزش نسلی برومند و "اجتماعی"، وظیفه‌ی ناگزیر و ضروری ادبیات ماست» (رحیمی، ۱۳۷۸: ۱۲۵) و حصول به این نتیجه، تنها، با ایجاد پیوند میان ادبیات کودک و نوجوان با بررسی‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، مقدور خواهد بود.

این پژوهش، حتی محدوده‌ی بررسی را تخصصی‌تر نموده و تنها، آنچه از شخصیت اجتماعی زنان و مردان جامعه‌ی امروز، در قالب شخصیت‌های داستانی، به نوجوان ارائه می‌شوند، بررسی می‌نماید؛ تا مشخص شود این آثار، تا چه حد می‌توانند پاسخگوی نیاز نوجوانان به شناخت واقعی از افراد جامعه و شاید حتی یافتن الگوی رفتاری مناسب باشند.

هدف این تحقیق، علاوه بر ارائه‌ی پژوهشی درخور پژوهش‌های دانشگاهی، این است که در کنار تحقیقات دیگری از این دست، راه را برای نویسندگانی که قصد دارند سطح کیفی رمان‌های نوجوان را ارتقا بخشند و نقاط ضعف و کمبودهای آن‌ها را برطرف کنند، هموار نماید.

۳- روش پژوهش

از میان چهار روشی که محققان برای بررسی جامعه‌شناسانه‌ی آثار ادبی برشمرده‌اند (بررسی مسایل چاپ و...، نهادهای هنری و هنرمندان در جامعه، زمینه‌های جامعه‌شناختی خلق آثار، تحلیل محتوای جامعه‌شناختی آثار) (اشراقی، ۱۳۷۴: ۸)، در این پژوهش، از روش چهارم (تحلیل محتوا)، برای بررسی جامعه‌شناسانه‌ی شخصیت‌های آثار، استفاده می‌شود و ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های زن و مرد (نقش و پایگاه اجتماعی، سطح سواد، وضعیت اشتغال، طبقه‌ی اجتماعی و روابط اجتماعی)، که از طریق رمان‌ها به مخاطبان نوجوان ارائه شده، استخراج، توصیف و مقایسه می‌شود؛ بنابراین روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است.

۴- پیشینه‌ی پژوهش

- اشراقی، سکینه. (۱۳۷۴). «تحلیل محتوای شخصیت‌های زن و مرد در داستان‌های تألیفی برای نوجوانان دهه‌ی شصت». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. استاد راهنما: عباس ماهیار. دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم تهران.

اشراقی در این پایان‌نامه، محتوای شخصیت‌های داستانی را در چهار جنبه: ۱- ویژگی‌های شناسنامه‌ای شخصیت‌ها (اسم، سن، جنس). ۲- مفاهیم اجتماعی و فرهنگی (نقش اجتماعی، پایگاه اجتماعی، سواد،

شغل، درآمد). ۳- ویژگی‌های فردی شخصیت‌ها (خلاقیات، اعتقادات، موفقیت). ۴- مفاهیم داستانی (نوع نقش، جهت نقش)، بررسی و در پایان، نتایج را، با یکدیگر مقایسه نموده است (اشراقی، ۱۳۷۷: ۱۰۵-۱۰۶).
- دماوندی، مجید ابراهیم. (۱۳۷۴). «بررسی عامل جنسیت در داستان‌های کوتاه نوجوانان سال‌های ۶۸-۷۲». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. استاد راهنما: ولی الله فرزاد و مهرناز شهرآرای. دانشکده‌ی علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران.

در پژوهش فوق، محقق، به بررسی فراوانی شخصیت‌های اول زن یا مرد، تأثیر جنسیت نویسنده در خلق شخصیت‌های زن و مرد و نیز تأثیر آن در انتخاب درون‌مایه و نحوه‌ی پایان داستان‌ها، پرداخته است (دماوندی، ۱۳۸۲: ۶۷).

- مقصودی، سوده. (۱۳۸۰). «مقایسه‌ی نقش‌ها و پایگاه‌های اجتماعی زن و مرد در داستان‌های کودکان در سال‌های ۶۹-۷۸». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. استاد راهنما: غفوری. دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان.

در این تحقیق، مقصودی، زنان و مردان داستان‌های کودکان را از نظر مشاغل، ویژگی‌های شخصیتی، وضعیت طبقاتی، نوع تفریح، فعالیت‌های سیاسی، تصمیم‌گیری، اخلاق، قدرت، زیبایی و ... با یکدیگر مقایسه کرده و همچنین، تأثیر عواملی چون: جنسیت نویسنده و تصویرگر و ملیت نویسنده را، بر ارائه‌ی تصاویر و نقش‌های جنسی، بررسی نموده و در نهایت، تصویر زن در این کتاب‌های داستانی را، با نقش زن در جامعه، مقایسه کرده است (مقصودی، ۱۳۸۰).

همان‌گونه که از توضیحات بالا مشخص می‌شود، اگرچه پژوهش‌های فوق، نقاط اشتراکی با این تحقیق دارند، اما آنچه باعث تمایز پژوهش حاضر می‌گردد، این است که در آن :

الف) از میان داستان‌های دهه‌های مختلف، داستان‌های دهه‌ی هشتاد، انتخاب شده که تا کنون بررسی نشده و بررسی آن‌ها، به خاطر تأخر زمانی و دسترسی بیشتر کتاب‌های این دهه برای نوجوانان، ضروری‌تر است.

ب) از میان گروه‌های سنی، نوجوانان، در نظر گرفته شده‌اند، که به مراتب نسبت به کودکان در مسایل اجتماعی، حساس‌ترند.

ج) از میان انواع داستان‌ها، رمان‌های نوجوان که قابلیت بهتری برای انعکاس مسایل اجتماعی و نقش زن و مرد در اجتماع دارند، برگزیده شده است.

د) از میان جنبه‌های مختلفی که محتوای یک شخصیت داستانی دارد، بخش اجتماعی و جامعه‌شناختی آن، که در زندگی واقعی یک نوجوان، کارایی بیشتری دارد، بررسی شده است.

در مجموع، می‌توان گفت در این پژوهش، نکات مهم و مثبتی که هر یک از پژوهش‌های فوق، دارا بوده‌اند، در جهت ارائه‌ی پژوهشی نو و کامل، گرد آمده است.

۵- ساختار پژوهش

پژوهش حاضر، شامل سه فصل شامل است:

در فصل اول که هدف از آن، بیان کلیات و تعاریفی پیرامون موضوع این پژوهش است، در سه بخش، سعی می‌شود متناسب با عنوان پژوهش، سه جنبه‌ی اصلی بحث؛ ادبیات کودک و نوجوان، شخصیت و ارتباط جامعه‌شناسی با ادبیات و شخصیت، تشریح شود. بدین منظور، در بخش اول فصل کلیات و تعاریف، با عنوان «ادبیات کودک و نوجوان»، ابتدا تعریف ادبیات کودک و نوجوان و جایگاه آن در میان انواع ادبیات، بیان می‌گردد. سپس اهدافی که اصولاً ادبیاتی با این عنوان، دنبال می‌کند، تبیین شده و در ادامه، تاریخچه‌ی ادبیات کودک و نوجوان در جهان و ایران، سپس، گروه‌بندی‌های سنی ادبیات کودک ذکر می‌شود تا منظور از گروه سنی نوجوان، مشخص گردد. پس از آن، انواع ادبیات کودک و نوجوان، برای آشنایی بیشتر و نیز مشخص شدن منظور پژوهش از نوع «رمان»، می‌آید و در نهایت نیز، ملاک‌هایی که به طور معمول، در بررسی ادبیات کودک عموماً و به شکل اختصاصی‌تر، در بررسی داستان‌های واقعی و شخصیت‌های آن‌ها، مورد توجه قرار می‌گیرد، ذکر می‌شوند. در بخش دوم فصل اول، «شخصیت»، دو جنبه از شخصیت، از منظر جامعه و داستان نویسی، تحت عناوین «شخصیت» و «شخصیت داستانی»، تشریح می‌شود. سپس انواع منشأهای الهام نویسنده، در خلق شخصیت‌های داستانی، بیان می‌گردد تا مشخص شود که یکی از انواع مهم این منشأها، می‌تواند شخصیت‌های جامعه و پروتوتیپ‌های اجتماعی باشد؛ چرا که هدف این پژوهش، نیز، بررسی حدود تطبیق شخصیت‌های رمان‌ها با جامعه است. در بخش سوم که «جامعه‌شناسی، ادبیات، شخصیت» نام دارد، رابطه‌ی میان جامعه‌شناسی و ادبیات که شامل انواع روش‌های بررسی جامعه‌شناختی

ادبیات نیز می‌باشد، تشریح می‌گردد؛ زیرا این پژوهش، به کمک یکی از همین روش‌ها (تحلیل محتوا)، قصد بررسی جامعه‌شناختی رمان‌ها را دارد. در ادامه، برای تخصصی‌تر شدن بحث، مفهوم جامعه‌شناسی ادبیات کودک و نیز، نگاه جامعه‌شناسی به شخصیت و شکل‌گیری آن در فرد و هم‌چنین به شخصیت‌های داستانی، بیان می‌شود. در نهایت هم، ویژگی‌هایی جامعه‌شناختی که برای یک شخصیت در داستان، می‌توان در نظر گرفت، از منظر علم جامعه‌شناسی تعریف می‌شوند تا در بررسی‌های فصل دوم، ملاک عمل قرار گیرند.

فصل دوم این پژوهش، که محتوای اصلی را دربرمی‌گیرد، شامل دو بخش است؛ در بخش اول آن، نحوه-ی انتخاب رمان‌ها و خلاصه‌ی آن‌ها، بیان می‌شود و در بخش دوم این فصل، به ترتیب ویژگی‌های جامعه‌شناختی که در پایان فصل اول، برای شخصیت‌های داستانی آورده شد، در مورد شخصیت‌های زن و مرد در رمان‌های مورد نظر، بررسی و نتایج هر قسمت استخراج و سپس در ارتباط با هر داستان، تحلیل می‌گردد. در فصل سوم و در حقیقت فصل پایانی این پژوهش، نتایج بررسی‌های فصل قبل، جمع‌بندی شده و ویژگی‌های جامعه‌شناختی شخصیت‌های زن و مرد رمان‌ها با یکدیگر، و نیز با جامعه در دهه‌ی هشتاد، به کمک برخی آمار یا شواهد موجود در جامعه، مقایسه می‌شود.

در پایان، توضیح این مطلب ضروری است که پایان‌نامه حاضر، بررسی‌های خود را بر روی داستان‌های نوجوانان، با تمرکز بر داستان‌هایی از نوع «رمان» انجام داده است؛ زیرا در طی انجام مراحل پژوهش دیده شد که در دهه‌ی هشتاد، رویکرد جدید و توجه مضاعفی به رمان نوجوان شده و کتاب‌هایی با این عنوان در سطح نسبتاً وسیع، منتشر گشته است و نیز این نتیجه حاصل شد که این رمان‌ها نسبت به داستان‌ها، برای بررسی جامعه‌شناسانه که مورد نظر پژوهش حاضر است، قابلیت بیشتری دارند؛ بنابراین برای بررسی‌های این پژوهش، از کتاب‌هایی که اختصاصاً عنوان «رمان نوجوان» را داشتند، استفاده شد؛ البته در ادبیات کودک و نوجوان مرز چندان مشخصی میان رمان‌ها و داستان‌ها در نظر گرفته نشده و بنابراین این تغییر اندک، لطمه‌ای به هم‌خوانی عنوان پژوهش با محتوای کار پژوهشی حاضر، وارد نکرده است.

در این جا، بر خود لازم می دانم از استاد ارجمند سرکار خانم دکتر فاطمه مجیدی که با راهنمایی های مفید و سازنده شان، مرا در ارائه ی هرچه بهتر این پایان نامه، یاری نمودند و استاد گرامی جناب آقای دکتر ابوالقاسم رحیمی که زحمت مشاوره ی این کار را پذیرفتند و نیز، استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه حکیم سبزواری که در این دوره ی تحصیلی از محضر علمی ایشان بهره مند گشته ام، تشکر و قدردانی نمایم. هم چنین، سپاس خود را به پدر، مادر، همسر و فرزند عزیزم، که مرا در این مدت، یاری و همراهی نمودند، تقدیم می دارم.

فصل اول - کلیات و تعاریف

بخش اول - ادبیات کودک و نوجوان

بخش دوم - شخصیت

بخش سوم - جامعه‌شناسی، ادبیات، شخصیت

بخش اول - ادبیات کودک و نوجوان

۱-۱ ادبیات و انواع آن

پیش از ارائه‌ی تعریفی از ادبیات کودک و نوجوان، ابتدا تعریفی کلی از ادبیات در معنای عام و نیز انواع مختلف آن بیان می‌گردد تا جایگاه ادبیات کودک و نوجوان، در این میان، آشکار شود.

درباره‌ی تعریف ادبیات، نظرات مختلفی وجود دارد. بسیاری از محققان این رشته، اعتقاد دارند که تعریف مشخصی برای ادبیات نمی‌توان ارائه داد؛ از جمله: دکتر فتوحی در مقاله‌ای تحت عنوان «تعریف ادبیات»، به طور مفصل به تشریح ماهیت و چیستی ادبیات پرداخته و معتقد است که ارائه تعریف ثابت و دقیقی از ادبیات ممکن نیست و اصولاً پدیده‌هایی هم‌چون: ادبیات، فرهنگ، هنر، زبان و... از آن‌جا که زاده‌ی ذهن و ذوق آدمی هستند و خود، هستی مستقلی ندارند، تعریف مستقل و واحدی برای آن‌ها قابل بیان نخواهد بود و تعریف آن‌ها، در گذر زمان و با تحول اندیشه‌های انسان، دچار دگرگونی گشته است؛ به طوری که در گذشته‌های دور و در فرهنگ اسلامی و ایرانی، به جای «ادبیات»، مفهومی تحت عنوان «ادب»، وجود داشت که در ادوار مختلف تاریخی، معانی گوناگونی از جمله: سنت و رسوم کهن، تهذیب اخلاق، معارف غیردینی، آداب شغلی، ظرافت و آراستگی و گشاده‌زبانی، سخنان زیبا و حکایات و امثال و در نهایت، دانش زبانی (صرف و نحو، بلاغت، دقایق کلام)، به خود گرفت (فتوحی، ۱۳۸۰: ۱۷۲-۱۷۵).

در ادامه‌ی این مقاله، او ادبیات در مفهوم نوین آن را مورد بررسی قرار می‌دهد و می‌افزاید که در اوایل قرن بیستم، هم‌زمان با آشنایی ملل اسلامی با فرهنگ غربی، اصطلاح «ادبیات»، جای «ادب»، را گرفت و مفهوم آن نیز، دچار تحول شد و تعاریف بسیار متنوعی را دربرگرفت که در مجموع این تعاریف را می‌توان به سه دسته‌ی تعاریف مبتنی بر ماهیت ادبیات، مبتنی بر چگونگی کاربرد آن (زبان) و مبتنی بر ارزش و نقش آن، تقسیم نمود (همان: ۱۷۹)؛ البته هر یک از این سه دسته، خود، گستره‌ی وسیعی از تعاریف صاحب‌نظران در این زمینه را شامل می‌شود که هر یک از منظری جداگانه به ادبیات نگریسته‌اند و مطالعه و بررسی این تعاریف، مقوله‌ی تعریف‌ناپذیری ادبیات را، تأیید می‌نماید. با این همه، مقاله‌ی فوق، پس از بررسی بسیاری از این تعاریف، صفات مشترکی هم‌چون: داشتن جنبه‌ی نوشتاری و مکتوب، داشتن خلاقیت و نوآوری، وجود زمینه‌های تخیلی، داشتن احساس و عاطفه، لذت‌بخش بودن، با ارزش و والا بودن، دارا بودن زیبایی و حقیقت، داشتن اسلوب خاص، جاودانه بودن و ... را، برای ادبیات برشمرده است (همان: ۱۸۹-۱۹۰).